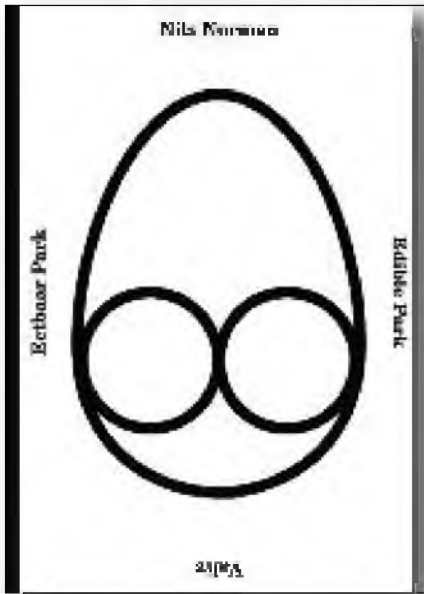

Eetbaar Park

Sinds twee jaar is kunstenaar Nils Norman in Den Haag bezig met het project 'Eetbaar Park', dat bestaat uit twee tuinen, een paviljoen en activiteiten zoals workshops voor kinderen. Eetbaar Park is een kunstwerk dat groeit en bloeit en groente en fruit oplevert. Met dit ontwerp wil Norman testen wat een tuin, aangelegd vanuit de permacultuur methode kan betekenen voor een stad. Permacultuur, wat is dat nou weer? Permacultuur is een manier van ecologisch (moes)tuinieren waarbij verschillende planten zo gecombineerd worden dat ze elkaar versterken. Het woord komt van permanent en agricultuur, ook te vertalen als duurzame landbouw. De bedenkers van deze vorm van tuinieren kijken vooral naar hoe plantensoorten samengroeien, welke slimme trucs de natuur zelf al heeft bedacht en hoe je dat kunt inzetten voor het kweken van voedsel.

Tuin en kunst

De tuinen van Eetbaar Park liggen in het Zuiderpark, waarvan een dicht bij een volkstuincomplex ligt en voor de tuinders fungeert als een gemeenschappelijke tuin. Het project is een

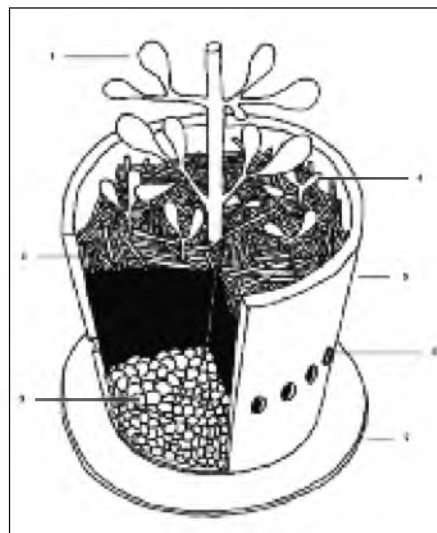
onderdeel van het programma Foodprint dat is gestart door het Haagse kunst- en architectuurcentrum Stroom, waarmee zij willen onderzoeken hoe voedsel en stad met elkaar verbonden zijn. Het idee is dat het (terug) naar de stad brengen van de voedselproductie het bewustzijn van de waarde van voedsel kan versterken en kan helpen bij het ontstaan van een gezonde, groene, leefbare en duurzame stad.

Van dichtbij is lekker

Er is steeds meer belangstelling voor stadslandbouw, regionale en lokale producten en het zelf kweken van groente en fruit. In Rotterdam is er al een tuin op een kantoorgebouw bij het Hofplein, konden we stemmen voor het stadsinitiatief Uit je eigen stad (een grote moestuin naast de Marconitoren) en zijn we al jarenlang bekend met Rotterdamse Oogst dat eigengemaakt en regionaal voedsel promoot. Eetbaar Park past ook in dat gedachtegoed.

Boekenwormen

Over dit project verscheen onlangs een boek waarin Nils Norman vertelt wat zijn inspiratiebronnen zijn en hoe hij de keuze maakte voor permacultuur. Want afgezien van een plei-

dooi voor voedsel van dicht bij huis is het boek ook een inleiding in deze vorm van moestuinieren.

Het is een mooi vormgegeven boek met inspirerende foto's en ook praktische tips. Een paar stukken zijn wat saaiër omdat die vooral gaan over het legitimeren van het project als kunstvorm, die zijn een beetje naar binnen gekeerd. Ben je daar eenmaal door dan is er nog minstens een half boek over de tuin en het werken volgens de permacultuur, waar ik zelf veel enthousiaster van werd. De tuin en permacultuur spreken voor zich, hebben eigenlijk geen aanprijzing nodig. Er wordt uitgelegd hoe permacultuur is begonnen, wie het bedacht heeft en waarom. Je krijgt een rondleiding door de tuin en de aanleg in verschillende zones. Ook staan er praktische tips in om zelf aan de slag te gaan; hoe maak je een wormencompostbak, zelfwatergevende bloembakken of een kruidenspiraal. Ik ben wel benieuwd hoe het de tuiniers bevallen is in dit Eetbare Park. Jammer dat zij niet aan het woord komen, maar wel een goede reden om er zelf eens polshoogte te gaan nemen.

Nils Norman: Eetbaar Park
Uitgeverij Valiz | Stroom Den Haag
19,50 euro

Levend landschap

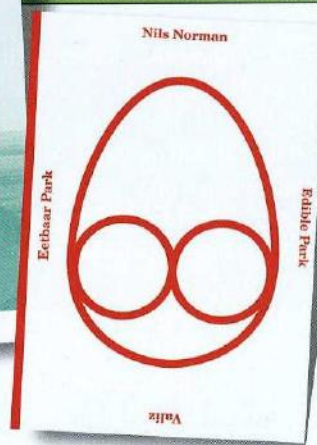
Zeker in een overvol land als het onze is de druk op de ruimte zo groot geworden dat tegenstrijdige belangen nog maar nauwelijks kunnen worden verzoend. Teerds en Van der Zwart (beiden architect, TU Delft) komen in dit 'manifest voor stad en land' met een originele invalshoek: beschouw het landschap als cultuur, net als de stad! Daarmee zijn tegenstellingen als verdroging versus vernatting (Hedwigepolder!), groei en krimp van steden of infrastructuur versus natuurgebied weliswaar niet opgelost, maar door landschap als cultuur én als publiek domein te beschouwen kan het ruimtelijk debat volgens de auteurs wellicht aan effectiviteit winnen.

Volgens Teerds en Van der Zwart heeft de stad het landschap de facto al ingelijfd. Daarom kun je het groene ommeland beter als onderdeel van het stedelijk weefsel benaderen. Een voorbeeld: iedere dag houden vijf Hollandse boeren het voor gezien. Het is verleidelijk voor ontwikkelaars (en overheden) om de bestemming dan van een agrarische naar wonen te wijzigen omdat dit tot forse waardevermeerdering leidt. Maar het landschap mag volgens dit manifest niet zomaar worden weggegeven aan de hoogste bidder. We slopen ook niet zomaar monumenten. Ook in het landschap zit onze geschiedenis.

Maar wat dan? Door een zorgvuldig 'zoekontwerp' voor een specifieke locatie te maken, worden de ruimtelijke gevolgen van ingrepen zichtbaar en daarmee toegankelijk voor debat. De auteurs illustreren dit met uitgebreid beeldmateriaal, maar ook met een aantal casestudies, die overigens uit het buitenland komen.

'Levend landschap' besluit met een tiental stellingen die duidelijk maken dat aan de TU Delft niet alleen wordt getekend, maar ook nagedacht.

Levend landschap, manifest voor stad en land, Hans Teerds en Johan van der Zwart, Uitgeverij SUN, Amsterdam, paperback, 168 pagina's, ISBN 9789461051806, €24,50

De kleur van de stad

Kleur is een onderbelicht aspect van de stedelijke vormgeving. Dat is althans de boodschap van Rob van Maanen. Deze oprichter van het Kleurbureau adviseert onder meer stedenbouwkundigen en architecten over beeldkwaliteitsplannen. In de serie SUN statement publiceert hij nu een inleiding in de omgang met kleur. Het boek bestaat uit drie delen, waarin achtereenvolgens kleur als verschijnsel, de kleur van de stad en kleur als ontwerpinstrument worden besproken. Het is even doorbijten - vooral als Van Maanen lange citaten van verwante omgevingsfilosofen aanhaalt - maar vooral in het derde, meest praktische, deel staat veel behartigenswaardigs.

Van Maanen heeft een gekleurd verleden. Eerder publiceerde hij al provinciale kleurkaarten en een kleurenatlas van Nederland. Hij heeft voor stedenbouwkundigen een model ontwikkeld met drie onderling verbonden 'kleurbeelden', met voor- en achtergrondkleuren en specifieke kleurelementen om de structuur van gebouwen te onderstrepen. Door de heldere illustraties krijgen deze theoretische uitgangspunten handen en voeten.

Daarnaast denkt Van Maanen na over kleurbeleid. Bijvoorbeeld als onderdeel van de Omgevingswet, of via de Welstand. Conclusie: een origineel boek voor ontwerpers en beleidsmakers op het gebied van ruimtelijke ordening.

De kleur van de stad, kleur als instrument van ruimtelijke ordening, stedenbouw en architectuur, Rob van Maanen, SUN Amsterdam, paperback, 158 pagina's, ISBN 9789461054524, €19,50 (tijdelijk €15)

Eetbaar park

Dertig jaar geleden zaaide de Amerikaanse kunstenaar Agnes Denes een stuk grond midden in New York in met graan. Haar statement: een stad kan geen dag zonder voedsel. Maar het wordt steeds verder weg geproduceerd en komt, industrieel verwerkt en in hapklare brokken ingepakt, per vrachtwagen naar de schappen van de supermarkt.

Volgens de Londense kunstenaar Nils Norman (1966) moet de stedeling het contact met zijn voedsel herstellen. In 'Eetbaar park', een document dat hoort bij het gelijknamige meerjarige gemeenschapskunstproject in Den Haag, schetst hij de weg uit de moderne steenwoestijn naar een groen-sociaal utopia.

Het project Eetbaar Park leverde in Den Haag twee op permacultuur geïnspireerde parken op, een educatief paviljoen en een doorgaand leerproject. Waar dit alles toe moet leiden? Niets minder dan voedselbossen, stadslandbouw, verticale tuinen, bioregionalisme en zo verder.

Nils Norman heeft een missie. Hij wil met dit project en het boek 'een driedimensionaal debat' voeren. Het boek is vol verrassingen en zeker het hoofdstuk gewijd aan doe-het-zelf permacultuur zal de stadsbewoner vrolijk stemmen. Wie wil er geen tips over een kruidenspiraal, een compostbak waarin wormen het organische opruimwerk doen, en een composttoilet?

Eetbaar park, Nils Norman c.s., Valiz Amsterdam, paperback, 160 pagina's, ISBN 9789078088615, €19,50

en het Nederlandse na Laméris, NBooks, Zwolle prijs € 24,95 90 502 2 omgeveer Roel van het boek *De buiten- dige klus* afgerond. Buitenplaatsen werden grafeerd, waarvan t vanuit de lucht. Het rische Buitenplaats ing deze inventari- uizen en châteaux in even. Per provincie icht, soms maar met

soms wat ruimer. de buitenplaats- traal maar ook de storicus, bosbouwer, iet te vergeten de uitgebred aan bod. t hoofdstuk 'Groen s' waarin door ller en eindredac- éris over het begrip en de restauratie van n wordt gesproken eskundigen. Bekende ael van Gessels el komen voorbij, ekende stadsland- het stille, witte n Vaart, het duin- linden en de zwarte emburgh. *GJD*

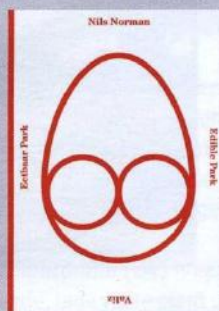
tuinieren, Adrian Utrecht 2012, 4,95 90 869 8 e tuin van 100 m² d zo'n 500 verschil- n voor, tenzij de tegeld is. In alle of er nu bewust dier- getuinierd of niet, ren aanwezig dan de s vermoeden. In een le variatie in tuin- nbelangrijke rol. nen trekken verschil- daarom is het zinvol Het boek laat zien ichting van de tuin ijt voornamelijk ren, reptielen,

libellen of nachtvlinders aantrekt. De dieren die in verschillende leef- omstandigheden gedijen zijn beschreven en afgebeeld. Voor de ingrepen die je kunt doen om de tuin aantrekkelijk voor ze te maken worden beknopte aanwijzingen gegeven: een bloemenweide in 4 pagina's, een watertuin in 6, telkens met varianten en alternatieven. Tenslotte is een top-400 van diervriendelijke tuin- planten gegeven en is er een kalender met noodzakelijke klussen per maand.

Het is allemaal zeer beknopt, maar juist het feit dat alle aspecten hier bij elkaar zijn gebracht maakt het een praktisch boek, aan te bevelen voor beginners, maar ook nuttig voor gevorderden. Want wie is er nu niet af en toe het overzicht kwijt? *LD*

Eetbaar Park/Edible Park, Nils Norman e.a., Valiz, Amsterdam 2012, 160 pp, prijs € 19,50 ISBN 978 90 7808 861 5 De Engelse kunstenaar Nils Norman onderzoekt de dynamiek en het gebruik van de stad kritisch. Volgens de Engelse kunsthistoricus T.J. Demos vormt zijn werk 'een experimentele benadering van agrosociale constructie'. In wat minder geëxalteerde taal zou je het experimenten

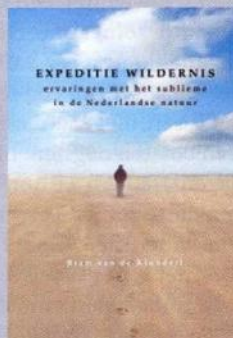

met alternatieve tuinvormen kunnen noemen. Voor Den Haag heeft Norman het project Eetbaar Park bedacht, dat bestaat uit een leer- en voorbeeldtuin bij Stadsboerderij Zuiderpark (met leemhuis) en een aantal tuinen bij ATV Nut en Genoegen. Norman gaat uit van de principes van de permacultuur. Het boekje doet sterk denken aan publica-

ties uit de hippietijd, waar Jeroen Bosch, de Diggers, Bruno Taut en Leberecht Migge ook altijd bij werden gehaald. Artikelen over Utopia, de 'esthetiek van de eetbare openbare ruimte', 'foodprint' en een interview met de kunstenaar zelf worden aangevuld met een rondleiding door de tuin en aanwijzingen hoe je onder andere je eigen plantenbakken, een kruiden- spiraal, een wormencompostbak, een leemoven en een composttoilet kunt maken. Een curieuze combinatie van utopisch pamflet en doe-het-zelf instructieboekje, maar toch onweer- staanbaar. *LD*

Expeditie wildernis, ervaringen met het sublieme in de Nederlandse natuur, Bram van de Klundert, KNNV Uitgeverij Landwerk, 2012, 256 pp, prijs € 19,95 ISBN 978 90 5011 414 1

Kun je in Nederland nog alleen zijn, dagen geen mens zien, zonder tele-foon zijn, doelloos in de verte staren in totale stilte? Bram van de Klundert ging in 2009 op zoek naar de laatste witte vlekken op de Nederlandse kaart, verbleef in een jaar tijd twaalf maal een week in een 'wildernis' van Staatsbosbeheer, in barre oorden van Bargerveen tot de Biesbosch waar hij overnachtte in een hut, tent of op een praam in het Naardermeer.

Inspiratiebron is onder meer het boek *Walden* van Thoreau: 'Er staat meer dag te ontwaken. De zon is slechts een morgenster'. Op elke locatie ontving Van de Klundert een gast met wie hij filosofeerde over natuur, ecologie, kunst of recreatie, biodiversiteit, Hooglanders of watergentiaan. De auteur schreef vlotweg over zijn erva- ringen, zijn dag- en nachtobservaties en legde zijn wildernissen vast in vele fraaie zwart-wit beelden, pagina- groot gereproduceerd in een mooie gebonden handzame uitgave compleet met leeslint. Inhoud en vorm zijn in balans. Inspirerende tekst, goede letter op mooi papier, basaal kleurloos zwartwit, een dikke tien. *GJD*

Plantaardig alfabet, Natuur en Boek, De 104 pp, prijs € 25,- ISBN 978 90 6391 Ter gelegenheid van jubileum van de Wetsche Planten versche Mededelingen Plant waarin de betekenis namen wordt verkla typische liefhebber alle voor- en nadele aandacht is besteed botanische nomencl over de betekenis va termen in de soortacanthias tot zonat per letter de specifi van geslachtsname van water- en oever kan het helaas niet.

kopteksten melige te gebruiken, uit te onbelangrijke onder te gebruiken. Bijzondere sommige afgeleid oorspronkelijke sch Grieks wordt gegeve correct gespeld – er breide lijst van bota toegevoegd. De vor boek is zeer eenvoud niet altijd even duid een sympathieke uit voor wie meer van b geving wil weten. Te website van de werk www.waterplanten.

The Curious History Patricia Coccoris, C Birmingham 2012, (Engels), prijs € 45 ISBN 978 09 5680 Patricia Coccoris be geleden zelf met her bollenglazen en gin zeer grondig in het verdiepen. Het resu dit prachtige boek d geschiedenis van de in al zijn diversiteit. stukken worden chr mogelijke – en onm vazen gedocumente Groot-Brittannië, va de 18de eeuw, via de ontwerpen van de B